

Maciej Falski
Uniwersytet Warszawski
mf.falski@gmail.com

Data przesłania tekstu do redakcji: 22.08.2016
Data przyjęcia tekstu do druku: 09.12.2016

Pierwsza mapa Słowenii

ABSTRACT: Falski Maciej, *Pierwsza mapa Słowenii* (The First Map of Slovenia). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 13. Poznań 2017. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 317–334. ISSN 2084-3011.

The first map of Slovenia was published only in 1861; it was the work of Peter Kozler, Slovenian lawyer and self-taught cartographer. If we analyze it in context of contemporary cartography, its novelty appears clearly. Kozler's map was based on the principle of ethnicity, and not on a historical and juridical tradition of the Habsburg lands as it was the usage. The border of Slovenian territory crossed historical provinces. The map is presented in the paper as a visual realization of the principles of United Slovenia (*Zedinjena Slovenija*), first Slovenian political movement in 1848, which claimed unity and autonomy of the Slovenian nation. The performative and constructivist character of the document is strengthened, as far as it didn't describe an existing state of matters, but was rather postulating a non-existing yet political entity of Slovenes. Thus, the form and function of the map, on the example of Kozler's one, seem support a political idea of Slovenian national emancipation.

KEYWORDS: Slovenian history; map; Slovenian political idea; United Slovenia; Habsburg monarchy

Pytanie o odpowiedniość formy i funkcji skłoniło mnie do przyjrzenia się kulturowym użyciom mapy. Prymarną funkcją mapy jest oczywiście odwzorowanie relacji przestrzennych i pomoc w orientacji w terenie bądź ilustracja rozkładu pewnych zjawisk w przestrzeni. Jednakże kwestia reprezentacji świata wiąże się nieuchronnie z pytaniem o sposób wyobrażania przestrzeni, dodatkowe znaczenia rodzące się ze sposobu opracowania mapy, wybór tego, co zostanie przedstawione. W omawianym przeze mnie przypadku tak zwanej pierwszej mapy Słowenii trzeba wziąć pod uwagę zarówno polityczny i społeczny kontekst jej powstania, jak i relację wobec wcześniejszej i ówczesnej tradycji wyobrażeń graficznych tego regionu. Zamierzam zatem omówić mapę Słowenii z 1861 roku, wpisując ją w ówczesne słoweńskie debaty polityczne, oraz skonfrontować ją z innymi wybranymi mapami, tak aby podkreślić wyjątkowość tej pierwszej, a tym samym uzasadnić wybór tematu artykułu.

Do połowy XIX wieku nie było mapy Słowenii opublikowanej pod taką właśnie nazwą. Oczywiście nie dlatego, iżby te tereny pozostały nieznanne kartografom. Obszar zajmowany wówczas przez Słoweńców leżał przecież na ważnych szlakach prowadzących z Italii do Europy Środkowej i Wschodniej; w polityce dynastycznej feudalnej Europy ważną rolę odgrywało także wyznaczanie granic posiadłości ziemskich, co przyczyniało się do lepszej znajomości terenu i jego odwzorowania na mapie, nie wspominając już o udoskonalaniu narzędzi pomiaru i koncepcji kartograficznych od końca XVIII stulecia. A mimo wszystko – mapa Słowenii została udostępniona publicznie po raz pierwszy dopiero w 1861 roku.

1. Mapa jako forma znacząca

Mapę przygotował słoweński kartograf, geograf i prawnik, Peter Kozler (1824–1879)¹. Prace nad jej przygotowaniem prowadził wspólnie z Matiją Dolencem i Matiją Vrtovcem (Fajfar, 2012). Mapa powstawała w 1848 roku, jesienią wykonano próbne wydruki. Burzliwy okres polityczny nie sprzyjał jednak takim przedsięwzięciom i do prób uzyskania zgody władz na jej druk i rozpowszechnienie wrócono w 1852 roku. Tym razem jednak Kozler trafił do więzienia pod zarzutem rozbijania jedności ziem austriackich, a cały nakład skonfiskowano. Kolejny raz kwestia mapy pojawiła się dopiero w 1861 roku, po przywróceniu życia politycznego i porządku konstytucyjnego w monarchii habsburskiej. Mapę wreszcie opublikowano, a do 1871 roku miała aż trzy wydania (Pirjevec, 2013). Dzisiaj w Słowenii mówi się o niej po prostu „mapa Kozlera” (Kozlerjev zemljovid), traktując ją jako jeden z ważnych dokumentów ruchu narodowego. Cóż takiego było w niej wyjątkowego?

Najpierw warto się jednak przyjrzeć innej mapie, która nie budziła kontrowersji, była postrzegana jako mapa – świadomie użyję tego słowa, z którego się później wytłumaczę – „normalna”. Została przygotowana przez zespół kartograficzny z Instytutu Geograficznego w Weimarze

---

¹Warto zauważyć, że Kozler wywodził się z rodziny niemieckich mieszkańców Kočevja, jednego z mikroregionów słoweńskich, a kompetencje językowe i tożsamość słoweńską nabył i utwierdził już w okresie dorosłości. Dziękuję za zwrócenie uwagi na ten fakt prof. Zdzisławowi Daraszowi.

i opublikowana w 1866 roku (*Die Herzogtümer*, 1866). Wybrałem ją ze względu na to, że data jej wydania odpowiada mniej więcej publikacji mapy Kozlera, jednakże wyobrażenie graficzne na niej zawarte powiela typową reprezentację tego regionu. Mapa nosi tytuł *Die Herzogtümer Steiermark, Kärnten, Krain, die gefürstete Grafschaft Görz und Gradiska*,

Ryc. 1. *Die Herzogtümer*, 1866.

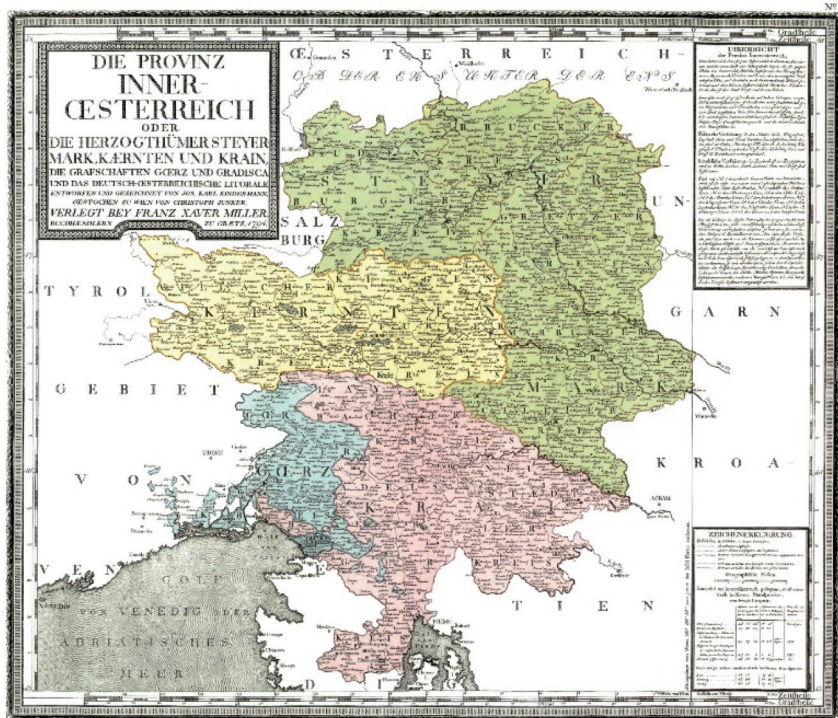
die Markgrafschaft Istrien, die Stadt Triest mit Gebiet und das ungarische Litorale (Księstwa Styrii, Karyntii, Krainy, Książęce Hrabstwo Gorycji i Gradyski, Margrabstwo Istrii, Miasto Triest i Pobrzeże Węgierskie). Tytuł dokładnie odpowiada zawartości obrazu: wylicza przedstawione kraje, nie łącząc ich w żadną całość. Po 1849 roku definiowano je jako kraje koronne, formalne jednostki podziału administracyjnego monarchii. Każdy z nich posiadał jednak wyraźną odrębność regionalną, wynikającą z wieloletniej historii, specyfiki politycznej, często też etnokułturowej i prawnej. Ich kształt był głównie rezultatem średniowiecznej ekspansji rodów niemieckich na terytorium pogranicza Cesarstwa, przywilejów ziemskich Kościoła katolickiego, a także reform Józefa II upraszczających podział administracji świeckiej i kościelnej. Granice czterech krajów koronnych (przedstawione na mapie kolorami, dla przejrzystości poprawiono je na żółto – granice Krainy, i niebiesko – granice Pobrzeża Austriackiego, podczas gdy granica Karyntii jest wyraźna) odzwierciedlają zatem historię administrowania terytorium przez posiadające do tego tytuł prawny rodziny panujących. Nie mają jednak związku z rozmieszczeniem grup etnicznych na tym terenie, co będzie sprawiać problem w XIX wieku, w epoce nacjonalizmów. Od XV do XVIII wieku posługiwano się nazwą „Austria Wewnętrzna” na określenie czterech krajów, nad którymi panowali władcy w młodszej linii Habsburgów, jednak po zjednoczeniu rządów nad monarchią w rękach Ferdynanda III (1590–1637), a potem po reformach Marii Teresy utraciły one swą odrębność wobec Wiednia². Traktowano je jak dziedziczne posiadłości Habsburgów, obok Dolnej i Górnej Austrii oraz Tyrolu i Czech z Morawami, za fundament panowania dynastii w Europie Środkowej. Zestawienie obu map sugeruje kontynuację stanu rzeczy (cf. Kindermann, 1809). Pomimo formalnej rezygnacji z pojęcia „Austria Wewnętrzna” i uregulowania statusu poszczególnych krajów w 1859 i 1861

---

²Vasko Simonti pokazuje, że w XVI wieku, w obliczu zagrożenia tureckiego, trzy prowincje (Styria, Karyntia i Kraina) zacieśniły współpracę, a ich związek w ramach monarchii, mimo że niesformalizowany, okazał się trwały (Štih, Simonti, 1996, 180–182). Proces powstawania związku prowincji Austrii Wewnętrznej analizował Sergij Vilfan (1995, 55–57). Do koncepcji Austrii Wewnętrznej wrócono jeszcze w latach 60. XIX wieku w tzw. Programie mariborskim, który postulował autonomię regionu z zachowaniem równych praw dla Niemców i Słoweńców. Koncepcja ta nie zyskała poparcia ani jednej, ani drugiej wspólnoty etnicznej (Cetnarowicz, 1996, 113).

roku, Karyntię, Styrię, Krainę i Przymorze Austriackie traktowano wspólnie jako pewną historyczną całość.

Barwne plamy na mapie z 1809 roku (mapa powstała w końcu XVIII wieku, reedytowano ją w 1809 roku) oraz kolorowe linie podziałów administracyjnych na mapie z 1866 roku wzmacniają wyobrażenie regionów jako wyodrębnionych całości. Forma mapy pozwala zwizualizować doświadczenie codzienności i wiedzę o sytuacji administracyjnej. Mapa jest zatem nie tylko obiektywnym instrumentem odwzorowania rzeczywistości prawnej i geograficznej. To w znacznym stopniu forma wyrażająca pojęcie państwa, regionu, przynależności; mapa staje się *signifiant* dla tożsamości regionalnej – dwie komentowane przeze mnie mapy niejako konkretyzują ideę, którą trudno uchwycić w życiu codziennym. Gdzie istnieje państwo i jego

Ryc. 2. Die Provinz Inner Österreich, 1809.

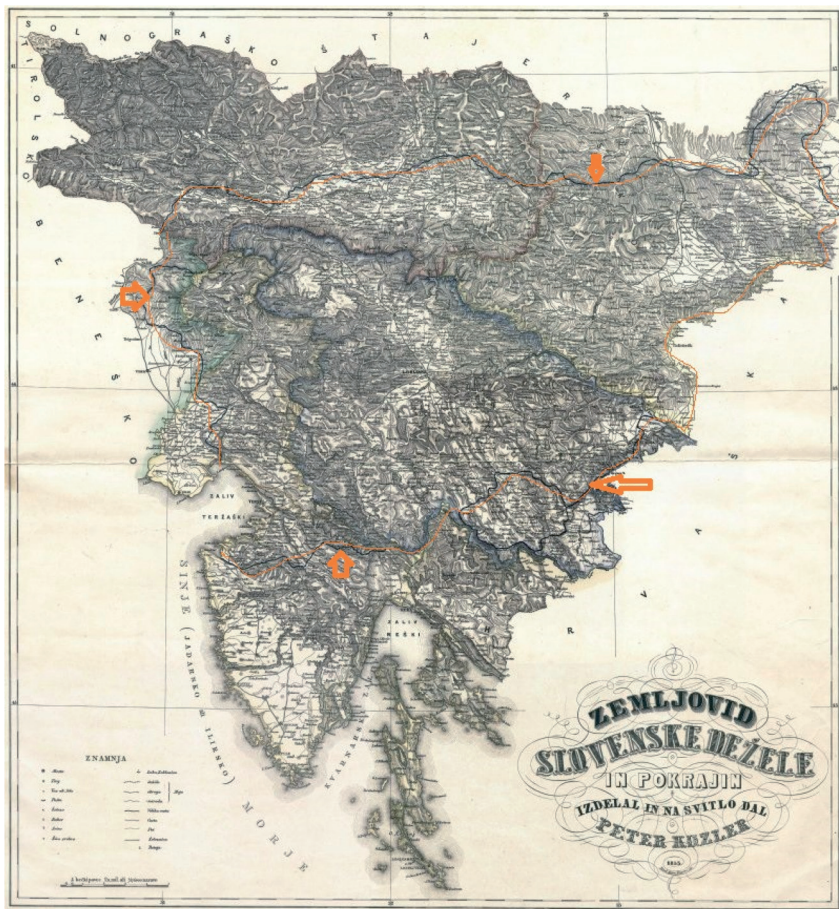
jednostki administracyjne, jak je zobaczyć i jak ich doświadczyć? Benedict Anderson wskazywał na kluczową rolę ucieleśniających naród artefaktów, takich jak tabliczki z nazwami urzędów, waluta, spisy ludności czy właśnie mapy (Anderson, 1997, 160–182). Mapa w przypadku habsburskim pokazuje nie narodowość, terytorium narodowe, lecz przynależność regionalną. To zapewne jedna z najskuteczniejszych form urabiania wyobrażenia o świecie ze względu na wykorzystywanie sugestywnego kodu wizualnego, szybkości i łatwiej analizowanego przez mózg człowieka. Barwa potęguje jeszcze wrażenie odrębności wobec innych krajów oraz homogeniczność wewnątrz danego terytorium. Pojęcia dostępne jedynie przez intelektualny ogląd, na przykład Styria czy Kraina, stają się unaocznioną oczywistością, elementem racjonalnej i rozumiałej wiedzy o świecie. Językowo-wizualna całość to wielotorowo oddziałujące *signifiant*, zarówno forma poznawcza (sposób ujmowania rozproszonych danych, integrowania ich w kategorii łatwo integrowanej w ogół wiadomości), jak i forma ekspresji dla projektu historyczno-prawnego, etykietowanego przez nazwy poszczególnych prowincji.

W okresie od końca XVIII do lat 60. XIX wieku, jak sugerują mapy, nic się nie zmienia – oprócz rozszerzenia panowania Habsburgów na dawne posiadłości weneckie na Istrii; jednakże nowa prowincja zyskuje status analogiczny do pozostałych, stając się jednym z krajów koronnych. Mapa z 1866 roku wyobraża, jak najwierniej to możliwe, dane geograficzne i administracyjne. Przemilcza jednak wszystkie zmiany społeczne, które dokonały się przez siedem dekad dzielących ją od mapy Kindermanna. Od lat 90. XVIII wieku intensyfikuje się słoweński ruch narodowy, który nabiera wyrazu politycznego w okresie Wiosny Ludów; włoski ruch narodowy także zaczął wywierać wpływ na populację tej nacji w Przymorzu Austriackim. Okres 1848–1849 przyniósł wreszcie gorące debaty o statusie Niemców i przyszłości krajów zamieszkałych przez nich. To czas rywalizacji austriacko-pruskiej, ekspansji Habsburgów na północne Włochy czy też pierwszych projektów współpracy południowosłowiańskiej, lecz również rozpadu porządku feudalnego, migracji ze wsi do miast, rozwoju komunikacji... Słusznie można zauważyć, że te mapy nie miały takiej funkcji, nie było ich zadaniem odzwierciedlanie rozmaitych aspektów zmiany społecznej. Ale w tym właśnie tkwi siła ich oddziaływania. Nie problematyzując rzeczywistości przedstawianej i upraszczając przekaz, sprawiają, że najczęściej wytwarza on spójny i niedyskutowany sens. Wiadomo ponadto, że

procesy poznawcze mają tendencję do upraszczania i ujednociania treści. Funkcją mapy jest uschematyzowanie pewnych treści przy wykorzystaniu układu środków wizualnych; funkcja przedstawionych map będzie zatem dwojaka: stworzenie wyobrażenia o położeniu i wzajemnych relacjach krajów Austrii Wewnętrznej oraz, na głębszym poziomie, utrwalenie wyobrażenia odrębności i wewnętrznej integralności regionów historyczno-politycznych. Wrażenie „normalności” czy „naturalności” jest immanentnym składnikiem stereotypu, trudno poddającym się weryfikacji i niekwestionowanym, a przez to niebezpiecznie podtrzymującym określone wizje świata.

Mapa Kozlera mogła trafić do obiegu dopiero w 1861 roku. Interpretacja jej samej pozwoli wyjaśnić, skąd owe zarzuty oraz takie przesunięcie czasowe w udostępnieniu neutralnego, jak by się wydawało, dokumentu. Kontrowersje mógł budzić już sam tytuł: *Zemljovid Slovenske dežele in pokrajine*, co można by przetłumaczyć jako Mapa Prowincji Słoweńskiej i regionów, aczkolwiek termin *dežela* można rozumieć zarówno w znaczeniu prawno-administracyjnym (prowincja, kraj, ale też państwo), jak i jako region historyczno-kulturowy; w praktyce językowej monarchii Habsburgów termin ten jest ekwiwalentem terminów *das Land, provincia* (Vilfan, 1995, 49). Ponieważ tytuł mapy wymienia też *pokrajine*, czyli regiony, pierwszy termin należałoby rozumieć jako oznaczenie jednostki nadrzędnej, czyli właśnie „kraj” albo „prowincji”. W terminologii słoweńskiej ten sam termin odnosił się do krajów koronnych monarchii habsburskiej (*dežela Koroška, dežela Štajerska*). Użycie zaproponowane przez autora mapy stawiałoby zatem na równi kraj słoweński z pozostałymi. Ponadto, jak pisał słoweński historyk Peter Štih: „Prowincja [*dežela*] była pojęciem przede wszystkim politycznym, a nie geograficznym. Jej obszar zależał od zasięgu oddziaływania prawa regionalnego, czyli tych samych norm, które uznawała szlachta prowincji jako decyzyjna warstwa polityczna” (Štih, Simoniti, 1996, 80). Co więcej, prowincja wyznaczała granice doświadczenia jej mieszkańców, tworzyła ramy praktyk, w ten sposób określając wspólnotę społeczną. Tymczasem dopiero w XIX wieku, z omówionych przyczyn, miało dojść do „ugeograficznienia” prowincji, ukonkretnienia jej w wyobrażeniu przestrzennym świata, czego wyrazem była między innymi mapa Kozlera³.

³Niektórzy badacze wiążą definiowanie granic z pojawieniem się nacjonalizmów i idei terytorium narodowego. Wcześniejsze postrzeganie regionu wiązało się z doświadczeniem

Ryc. 3. *Zemljevid Slovenske dežele in pokrajini, 1861.*

Tymczasem w monarchii habsburskiej nie posługiwano się oficjalnie żadnym terminem, który odnosiłby się do słoweńskiej autonomii teryto-

lokalności, podczas gdy terytorium narodowe korespondowało z wyobrażoną wspólną ponadlokalną (Hooson, 1994, 6). Łatwiej zrozumieć, że w takich okolicznościach to właśnie mapa przejmuje rolę ukonkretnienia owego wyobrażenia przestrzeni niedostępnej doświadczeniu. Nie należy jednak zapominać o potrzebie kontroli i skuteczności administracyjnej, wiążącej się z ideą i praktyką nowoczesnego państwa.

rialnej. Takiego kraju jak Słowenia nie było w składzie prowincji habsburskich. Postulat utworzenia odrębnego kraju autonomicznego o nazwie „Słowenia”, w którym Słowenci stanowiliby większość, został sformułowany i ogłoszony publicznie dopiero w 1848 roku i znany jest jako program Zjednoczonej Słowenii (*Zedinjena Slovenija*)⁴. W myśl pierwszego punktu tego programu celem było zjednoczenie „politycznie rozdrobnionego narodu Słowenców w Krainie, Styrii, Przymorzu i Karyntii” w jedno królestwo o nazwie Słowenia z własnym zgromadzeniem krajowym:

Nas, ubogich Słowenców, jak pokazuje historia, siła miecza rozdzieliła i rozpryszyła, a siła to nie sprawiedliwość. Kiedy bowiem krzywda i zło trwa przez stulecia, nigdy nie będzie sprawiedliwości ani dobra. Dlaczego więc nie mielibyśmy prosić naszego miłościwego Cesarza, by pozwolił nam się zjednoczyć. W jedności siła; moglibyśmy o wiele mocniej Cesarza bronić, być mocniejszym filarem jego tronu. Bóg wie, czy nie będzie mu ta pomoc potrzebna pręcej, niż nam się wydaje.

Cesarz słoweńskich posłów nie wysłuchał i do końca istnienia monarchii nie powstała prowincja słoweńska. Kozler tymczasem był związany ze środowiskiem Zjednoczonej Słowenii i jego mapa stanowi wizualną formę postulatów sformułowanych w rewolucyjnym roku 1848. Zresztą warto podkreślić, że kraj polityczny istnieje przede wszystkim w formie performatywnej: poprzez użycie językowe w aktach prawnych, jako nazwa, ale też poprzez praktyki z nim związane (urząd celny, graniczny, manifestacje publiczne itd.). Mapa ma w tym wymiarze niesłychanie duży potencjał sprawczy. Zakłada się przecież potocznie, że odtwarza rzeczywistość, jest jej dwuwymiarowym odwzorowaniem; nazwa „Prowincja Słoweńska” nadana fragmentowi terenu geograficznego sugeruje, że Prowincja Słoweńska faktycznie istnieje, że jest bytem realnym, a nie postulowanym. Łatwiej zatem zrozumieć, dlaczego autora mapy oskarżono o tak poważne wykroczenia, jak naruszanie ładu publicznego czy porządku państwowego.

Ale to nie wszystko. Drugi postulat Zjednoczonej Słowenii odnosił się do wprowadzenia języka słoweńskiego do szkół i urzędów: „Aby język

---

⁴Ogólnie o programie Zjednoczonej Słowenii v. Melik, 2002. Autor zauważa, że mapa Kozlera była pierwszym rezultatem próby ustalenia granicy terytorium słoweńskiego, podjętej właśnie przez działaczy z kręgu Zjednoczonej Słowenii. Korzystam z tekstu dostępnego na stronie Wikisource (*Zedinjena Slovenija*. https://sl.wikisource.org/wiki/Zedinjena_Slovenija. 22.09.2016).

słoweński miał w Słowenii takie same prawa, jakie ma język niemiecki w niemieckich krajach, aby więc od naszej woli zależało, jak i kiedy chcemy język słoweński do szkół i urzędów: wprowadzić” (*Zedinjena Slovenija*). Tak również się nie stało, użycie publiczne słoweńszczyzny było w monarchii habsburskiej bardzo ograniczone. Tymczasem mapa Kozlera została opisana w całości w języku słoweńskim: począwszy od tytułu, poprzez legendę aż po warstwę onomastyczną. Świat opisany przez mapę okazuje się regionem słoweńskim, w którym miejscowości, rzeki, kraje sąsiednie nazywane są w tym właśnie języku. Uzasadnia to wprowadzenie słoweńskiego do obiegu publicznego, wydawałoby się to bowiem naturalnym posunięciem w kraju, w którym jest on częścią świata przedstawionego – w domyśle: realnego.

W stosunku do analogicznych map tego regionu, takich jak reprodukowana na ryc. 1 mapa weimarska, Kozler dokonał dwóch kluczowych interwencji. Najważniejszą z nich jest linia wyznaczająca terytorium etnicznie słoweńskie, na reprodukcji (ryc. 3) wzmocniona kolorem pomarańczowym i wskazana strzałkami po to, by poprawić jej widoczność. Poza tym Kozler nie respektował granic regionów historycznych i porządku polityczno-administracyjnego, lecz oparł się na kryterium wówczas nowym, czyli właśnie etnonarodowym. Na rycinie została przedstawiona już nie tradycyjna Austria Wewnętrzna złożona z czterech krajów koronnych, dotąd zazwyczaj przedstawianych wspólnie, lecz prowincja Słowenia łącząca ich poszczególne części: południową Styrię, południowo-wschodnią część Karyntii, Krainę oraz północną część Pobrzeża Austriackiego⁵. Konsekwencją musiała być negacja istniejącego wówczas porządku państwowo-prawnego monarchii habsburskiej w myśl zasady etnicznej, a nie historycznej. Porządek habsburski opierał się przecież na legitymizacji prawnej, związanej z porządkiem i historią nabywania praw do poszczególnych ziem przez dynastię, czyli granice krajów koronnych wynikały z tej czasem skomplikowanej linii umów dynastycznych czy nadań. Tymczasem mapa Kozlera przecina te granice, dzieli kraje i komponuje w nową całość, dotąd nieistniejącą Słowenię, której prawo historyczne nie

⁵Rozbicie administracyjne obszaru słoweńskiego uznawane jest za jedną z największych trudności słoweńskiego ruchu narodowego. Jak pisze Walter Lukan, Słoweńcy „byli ponadto jednym z najbardziej rozproszonych pod względem administracyjnym narodów” monarchii habsburskiej (Lukan, 2007, 26).

zna, a która wyrasta z legitymizacji narodowej⁶. I ponownie trzeba podkreślić związek formy kartograficznej i programu Zjednoczonej Słowenii, w którym czytamy:

Minęły czasy, gdy władcy i ich nieudolni doradcy myśleli, że lud istnieje na świecie tylko po to, by władcom i ich ulubieńcom służyć krwią i potem w celu zaspokojenia ich namiętności. Chwała Bogu! (...) Wieczna sprawiedliwość powiada, że wszystkie narody mają jednakowe prawa. Komu z nas przyszłoby do głowy, by Europejczycy mieli prawo biednych Murzynów w Afryce łowić jak bydło i wpędzać w gorszą niewolę. Człowiek, na boże podobieństwo stworzony, nigdy nie może być niewolnikiem innego. Tym gorzej sobie poczyna, boże stworzenie i wolę bożą depcze ten naród, który inne narody, tak wiele osób, uciska i wprzęga w jarzmo niewoli.

Bardzo wyraźnie rysuje się opozycja między starym a nowym ładem, między porządkiem stanowym a nowożytnym, między prawem historycznym a prawem narodów. Dla polityków z kręgu Zjednoczonej Słowenii, podobnie jak dla Kozlera, to naród-lud staje się źródłem legitymizacji porządku politycznego, a nie dziedzictwo historii feudalnej. Z jednej strony jest więc figura władcy, pod którą łatwo odczytać krytykę domu Habsburgów i ich władzy, a z drugiej naród i prawo boskie. Prawo narodowe w XIX wieku uznawane było za oczywiste, „naturalne”, i to właśnie poczucie legitymizowało działania takich grup jak słoweńskie elity polityczne. Wbrew próbom lekceważenia ruchu słoweńskiego jako nieumocowanego w porządku historycznym, czerpał on argument, zdawałoby się, niepodważalny w prawie naturalnym czy boskim. Mapa Kozlera była więc efektem nie tylko – i nie tyle – pracy kartografa, obiektywnego nanoszenia danych na papier, lecz przede wszystkim przejawem pewnej zdecydowanej postawy politycznej. Nie dziwią więc oskarżenia wysuwane przez reżim habsburski wobec jej autora, ponieważ mapa Słowenii podważała cały istniejący porządek polityczny, w tym także prawa domu habsburskiego do ziem słoweńskich; akceptacja tworzonej przez nią rzeczywistości społeczno-politycznej zmuszałaby w rezultacie do przebudowy monarchii w myśl klucza narodowego, a na to kręgi wiedeńskie nie były przygotowane i nie

---

⁶Znamienne jest to, że członkowie założonego w Grazu w 1848 roku stowarzyszenia „Slovenija” ogłosili 22 kwietnia 1848 roku w „Gratzer Zeitung” manifest, w którym domagali się „zniesienia historycznego rozdziału na prowincje i zjednoczenia naszego terytorium słoweńskiego według granicy językowej w jedną prowincję i dzięki temu skupienie nas wszystkich w jeden naród” (Granda, 1974, 53).

Ryc. 4. *Zemljevid Slovenske dežele*, 1871.

chciały się tego podjąć aż do końca istnienia państwa. Problemy wynikające ze zderzenia tych dwóch postaw prawnych, dwóch sposobów legitymizowania porządku polityczno-społecznego, dwóch koncepcji filozofii społecznej, bardzo dobrze ilustruje wydanie mapy Kozlera z 1871 roku, na którym ręcznie został pokolorowany obszar Prowincji Słoweńskiej (na kolor błękitny). Różnica wobec wydania pierwszego była znacząca. W 1853 roku kartograf zaznaczył jedynie linię obejmującą słoweński obszar etniczny, co było ogromną ingerencją w porządek prawno-polityczny, jednakże wizualnie ta ingerencja nie rysowała się aż tak dojmująco jak

w edycji z początku lat 70. Tutaj Słowenia – wciąż przecież postulowana i prawnie nieumocowana w żaden sposób – zajmuje centrum pola, jest wyraźną dominantą, całkowicie burzy dotychczasowy porządek. Nie jest to już nadpisanie projektu zjednoczenia Słowenii na istniejący stan rzeczy, lecz jego zupełna zamiana. Granice krajów, rzecz jasna, zostały zachowane (czerwone linie), lecz w odbiorze mapy to nie one dominują, lecz błękitna płaszczyzna sugerująca jedność prowincji słoweńskiej pomimo owych granic. W tym wypadku doszło już do pełnej konkretyzacji mapy jako *signifiant* słoweńskości; Słowenia z jednej strony przybrała formę wizualną, a z drugiej strony mapa jako mocny artefakt powiązany z wiarą w jej potencjał reprezentowania świata, przejmuje funkcję stwarzania Słowenii.

Peter Kozler wraz ze współpracownikami mieli na celu określenie terytorium słoweńskiego, a więc tego obszaru, który można było uznać za etniczny, „swój”. Wiadomo rzecz jasna, że skuteczny ruch narodowy jako ruch polityczny musi opierać swoje argumenty na prawie do ziemi. Kozler przeanalizował informacje zebrane z ponad pięćset miejscowości i dzięki temu uzyskał obraz terytorium, na którym Słoweńcy stanowili większość. Linia graniczna, zaznaczona na pomarańczowo na mapie z 1853 roku i wyznaczająca granice błękitnego obszaru w wydaniu z 1871 roku, została wytyczona właśnie na podstawie danych terenowych. Wiązało się to zatem z metodologią nową, obcą dyskursowi prawa historycznego i legitymizowaną przez prawo narodowe. W tym samym okresie podjęto pierwsze próby rozwiązania sporu czesko-niemieckiego o Królestwo Czech i również pojawiły się pomysły wyznaczenia obszarów etnicznie jednorodnych, należących do jednej bądź drugiej nacji, co także szło w poprzek dotychczasowej historycznej jedności prowincji (Majewski 2007, 45–46). Procedura podjęta przy opracowaniu mapy jest bardzo interesująca. Słoweńscy działacze narodowi bowiem nie odwołali się do historycznych początków osadnictwa słowiańskiego, nie przyjęli za kryterium na przykład zasięgu władztwa Karantanii czy jakiegoś innego uzasadnienia, które także wpisywałoby się w legitymizowanie poprzez historię. Przeciwnie, ich argumentacja zasadzała się na obserwacji aktualnego stanu rzeczy i próbie odwzorowania na mapie – a przez to i projektowania w uzus społeczny – terytorium faktycznie zamieszkiwanego przez Słoweńców. Mapa Kozlera zatem faktycznie projektuje rzeczywistość, jak pisałem dotąd, ale

także jednocześnie z niej wyrasta, z podjętego wysiłku legitymizowania ustalonej granicy obszaru „swojego” poprzez argument rzeczowy.

2. Funkcja mapy Kozlera

Podstawową funkcją mapy jest orientacja w przestrzeni i odwzorowanie relacji między punktami geograficznymi. Z map korzystali podróżnicy, Kościół (wyznaczając granice diecezji lub dóbr), władcy, kupcy, ale też geografowie – badacze świata. Trzeba jednakże pamiętać, że do drugiej połowy XIX stulecia mapa nie była w powszechnym użyciu. Jej przygotowanie i druk były dość kosztowne, techniki powielania również czasochłonne i drogie, nie można więc twierdzić, iżby w dawnych epokach ludzie mieli powszechnie wyobrażenie o wyglądzie świata, nawet

Ryc. 5. Austria Wewnętrzna wg Janeza Vajkarda Valvasora.

w odniesieniu do „swojej” najbliższej okolicy. Kształt państwa czy regionu wyznaczany przez granice, dobrze rozpoznawalny i utrwalony w potocznym odbiorze, to zjawisko stosunkowo nowe, jak wykazali badacze tego problemu na gruncie francuskim. *L'Héxagone* (Sześciokąt), symboliczne określenie kształtu Francji, dzisiaj używane jest potocznie jako synonim nazwy państwa (Weber 1986), jednakże taki uzus, podobnie jak towarzyszące mu wyobrażenie, zrodziło się dopiero po upowszechnieniu się masowych technik druku, pojawieniu się tanich gazet, a przede wszystkim po skutecznym wprowadzeniu obowiązkowego kształcenia podstawowego, z czym wiązało się wprowadzenie do szkół elementów wiedzy o państwie (Thiesse 1997). Dopiero ta propaństwowa, obywatelska pedagogika przyczyniła się do upowszechnienia wiedzy o tym, jak przestrzennie wygląda państwo, jakie są jego granice oraz granice regionów. Wcześniej posługiwano się raczej definicją enumeracyjną, wymieniającą miejscowości czy inne obiekty geograficzne należące do danej jednostki administracyjnej. W połowie XIX wieku wraz ze zmianami politycznymi, społecznymi i cywilizacyjnymi rosła świadomość i ciekawość świata ponadlokalnego, a upowszechnienie mapy korespondowało z tym kierunkiem zmiany kulturowej. Reprodukowana na ryc. 5 mapa krajów składających się na Austrię Wewnętrzną, wykonana przez Janeza Vajkarda Valvasora, pokazuje, do jakiego stopnia widzenie świata przed zmianą technologiczną w kartografii było odmienne od nowożytnego. Granice regionów są umowne, przybliżone; proporcje poszczególnych regionów, co widać szczególnie dobrze na przykładzie wysp, zaburzone; podobnie można mówić o jedynie przybliżonym wycuciu odległości. Mapa nie odzwierciedlała świata, mogła dawać jedynie ogólną orientację w terenie co do położenia na przykład łańcuchów górskich i rzek oraz sąsiedztwa ziem.

Tymczasem mapa współczesna pełni podwójną funkcję orientacji w przestrzeni i identyfikacji. Stała się zatem narzędziem tworzenia wyobrażenia o świecie, buduje wiedzę o tym, jak wygląda przestrzeń swoja i obca, jakie jest „nasze” terytorium; cytowany przez B. Andersona tajski badacz W. Thonghai twierdził, że to mapa antycypuje rzeczywistość przestrzenną i jest modelem rzutowania wyobrażeń na płaszczyznę Ziemi (Anderson 1997: 170). Obserwacje Thonghaia i Andersona wiążą się z przypadkiem słoweńskim, odnoszą się bowiem do państw „do zrobienia”, nieoczywistych, ponieważ powołanych wbrew dziedzictwu

historycznemu i to wskutek działalności kolonizatorów (Indonezja, Indochiny). W przypadku mapy Kozlera jest to zjawisko podobne, skoro Słowenia jako byt prawno-administracyjny faktycznie nie istniała i dopiero należało ją zdefiniować – narysować. Funkcja tej mapy wykracza zatem o wiele poza rzekomo informacyjny charakter. Jej status przypomina raczej Barthesowski mit, a więc taki znak, który sam staje się *signifiant* dla nadbudowanych treści. Jej sensem była narracja o tożsamości słoweńskiej, prawie Słoweńców do autonomii politycznej, prawie narodów w ogóle, prymacie kryterium etnicznego nad historycznym – cały więc kompleks znaczeniowy, który został rozpatrzony w niniejszym artykule. Do tego trzeba dopowiedzieć, że mapa Kozlera była wizualną formą postulatów Zjednoczonej Słowenii, wzmacniającą siłę ich oddziaływania i sugerującą podobne cele.

Mapa Kozlera ilustruje ważną zmianę, która dokonuje się w XIX wieku na obszarze słoweńskim, aczkolwiek było to zjawisko charakterystyczne dla całego terytorium europejskiego. Chodziło o przejście od kategoryzowania przestrzeni społecznej według regionów do definiowania jej przez wykładniki narodowe. W przypadku Słowenii mapa „narodowa” nakładała się na istniejące podziały historyczno-administracyjne i zaburzała dotychczasowy ład. Ekskluzywna kategoryzacja narodowa wypierała przynależność regionalną, a ponadto podsyciała wykluczanie etnicznych obcych; niestety, ubocznym, ale całkowicie zrozumiałym, efektem mapy przestrzeni narodowej stało się wyobrażenie przestrzeni etnicznie „czystej”, czyli wolnej od obecności innych nacji. Forma i funkcja doskonale zatem współgrają w tym artefakcie, którym jest mapa, oddziałującym tym skuteczniej, że jego aspekt perswazyjny ukrywał się pod pozorami referencyjności. Wizualizując terytorium słoweńskie, Kozler walnie przyczynił się do legitymizacji i sukcesu słoweńskiego ruchu narodowego.

Literatura

- Anderson, B. (1997). *Wspólnoty wyobrażone*. Przeł. S. Amsterdamski. Kraków: Znak.
- Cetnarowicz, A. (1996). *Słoweńcy i Niemcy w XIX wieku. Z dziejów trudnego współżycia*. W: *Symbioza kultur słowiańskich i niesłowiańskich w Europie Środkowej*. Red. M. Bobrownicka. Kraków: Universitas, s. 107–116.

- Fajfar, S. (2012). *Našli pokusni izvod Kozlerjeva zemljovida*. „Delo”, 7.12.2012. <http://www.delo.si/druzba/znanost/nasli-poskusni-izvod-kozlerjevega-zemljevida.html>. 12.06.2016.
- Gossiaux, J.-F. (2002). *Pouvoirs ethniques dans les Balkans*. Paris: PUF.
- Granda, S. (1974). *Graška Slovenija v letu 1848/49*. „Zgodovinski časopis”, nr 1–2 (28), s. 45–81.
- Hooson, D. (1994). *Introduction*, in: *Geography and National Identity*. Red. D. Hooson. Blackwell: Wiley.
- Lukan, W. (2007). *Słowęcy i monarchia habsburska*. W: *Kraków i Lublana a mit Europy Środkowej*. Red. J. Purchla. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, s. 25–40.
- Majewski, P.M. (2007). „*Niemcy sudeccy*” 1848–1948. *Historia pewnego nacjonalizmu*. Warszawa: WUW.
- Melik, V. (2002). *Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije*. W: V. Melik. *Słowenci 1848-1918. Rasprave in članki*. Maribor: Litera, s. 66–72.
- Pirjevec, A. (2013). *Peter Kozler*. W: *Słowenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi297498/>. 17.08.2016.
- Štih, P., Simoniti, V. (1996). *Słowenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Koročan.
- Vilfan, S. (1995). *Država in dežela od 13. do 18. Stoletja*. W: *Słowenci in država*. Red. B. Grafenauer, J. Pleterski, F. Gestrin. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, s. 47–60.
- Thiesse, A.-M. (1997). *Ils apprenaient la France. L'exaltation des régions dans le discours patriotique*. Paris: Editions MSH.
- Weber, E. (1986). *L'Hexagone*. W: *Lieux de mémoire*, t. 2, *La Nation*. Red. P. Nora. Paris: Gallimard, s. 97–116.
- Zedinjena Slovenija*. https://sl.wikisource.org/wiki/Zedinjena_Slovenija. 22.09.2016.

Mapy

- Die Herzogthümer Steiermark, Kärnten, Krain, die gefürstete Grafschaft Görz und Gradiska, die Markgrafschaft Istrien, die Stadt Triest mit Gebiet und das ungarische Litorale*. 1867. Weimar: Geographisches Institut. Portal David Rumsey Historical Maps Collection. <http://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~265853~90040373:Die-Herzogthumer-Steiermark,-Karnte>. 10.06.2016.
- Kindermann, J.K. (1809). *Die Provinz Inner-Österreich oder die Herzogthümer Steyermark, Kaernten und Krain, die Grafschaften Goerz und Gradisca und das Deutsch-Österreichische Litorale*. Wien. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:AvI_Provinz_Inner%C3%B6sterreich.jpg. 22.08.2016.

- Kozler, P., Knorr, A. (1871). *Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin. Izdelal in na svitlo dal Peter Kozler. Zmays – Zgodovinski zemljevidi*. http://www.oldmap.si/si/zemljevidi/slovenija_jadran/. 22.08.2016.
- Kozler, P., Knorr, A. (1871). *Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin*. Knjižnica Mirjana Jarca. Digitalna knjižnica Slovenije, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-T3HJF4CE>. 22.08.2016.
- Valvasor, J.V. (1689). *Carniolia, Karstia, Historia et Windorium Marchia*. https://commons.wikipedia.org/wiki/File:Zemjevid_Kranjske_Valvasor.jpg. 2.11.2017.